

TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRRLIGI
TÜRKMENISTANYŇ MILLI BILIM INSTITUTY

**Umumy orta bilim berýän
mekdepleriň V–XII synplary üçin
türkmen dili we edebiýat dersleri
boýunça ýeke-täk
talaplar we baha ölçegleri**

Umumy orta bilim berýän mekdepleriň
V – XII synplary üçin okuw gollanmasy

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2018

- U 48 Umumy orta bilim berýän mekdepleriň V–XII synplary üçin türkmen dili we edebiýat dersleri boýunça ýeke-täk talaplar we baha ölçegleri.** Umumy orta bilim beryan mekdeplerin V – XII synplary üçin okuw gollanmasy. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2018.

Okuw gollanmasynda türkmen dili we edebiýat dersleri boýunça okuwçylaryň bilimlerine, başarnyklaryna bildirilýän talaplar we baha ölçegleri beýan edilýär.

Ýeke-täk talaplar we baha ölçegleri türkmen dili we edebiýat dersleri boýunça bilim berýän mugallymlara, filologik ylmy ugurly hünärmenlere, orta hünär we ýokary okuw mekdepleriniň talyplaryna niýetlenilendir.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

GIRIŞ

Diller, şol sanda türkmen dili aragatnaşyk serişdesidir. Türkmen dili Türkmenistanyň döwlet dilidir. Ol halkyň milli gymmatlygy bolmak bilen, ýaş nesliň bilim we terbiýe almagyna hyzmat edýär. Ýurdumyzyň orta, orta hünar we ýokary okuw mekdeplerinde türkmen dili dersi boýunça bilimidir başarnyklar kemala getirilýär. Diýmek, türkmen dili ýaşlaryň dürli ugurlar boýunça döwrebap bilim almagyna işjeň gatnaşmak bilen, olaryň milli ruhly şahsyýetler bolup kemala gelmeginde-de uly orny eýeleýär. Şol jähetden türkmen dilini öwrenmek jemgyýetçilik ähmiýete eýedir. Her bir türkmenistanlynyň türkmen dili dersi boýunça berilýän bilimleri we başarnyklary ele almagy zerurdyr. Bu babatda «Bilim hakyndaky» Türkmenistanyň Kanununda, «Türkmenistanda on iki ýyllyk umumy orta bilime geçmegiň Konsepsiýasynda» we türkmen dili dersi boýunça okuw maksatnamalarynda ýatlanylýp geçilýär.

Orta mekdepleriň türkmen dili dersinde okuwçylar türkmen diliniň grammatikasy, sözleýişniň görnüşleri we dil medeniýeti boýunça bilimleri we başarnyklary ele alýarlar. Olar okuw maksatnamasynyň esasynda öwrenen nazary bilimlerini dilden we ýazuw üsti bilen amaly taýdan berkidip geçýärler. Olar boýunça barlag işleri ýerine ýetirýärler. Mugallym okuwçylaryň dilden ýa-da ýazuw üsti bilen ýerine ýetiren işlerine degişli tertipde seljerme berýär. Ol baha görnüşinde amala aşyrylýar. Okuwçylaryň okuw ýylynda alan bilimlerini, sözleýiş endiklerini we başarnyklaryny bahalandyrmakda ýeke-täk talaplara, düzgünlere esaslanýlar.

«Bilim hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň we «Türkmenistanda on iki ýyllyk umumy orta bilime geçmegiň Konsepsiýasynyň» esasynda mekdep biliminiň maksady, wezipesi giňeldildi, döwrebap talaplara getirildi. Orta mekdeplerde okuw

möhleti on iki ýyla ýetirilip, onuň mazmuny has-da baýlaşdyryldy. Netijede, orta mekdepleriň V-XII synplary üçin täze okuw maksatnamalary taýýar edildi. Şoňa laýyklykda, okuwçylaryň ýerine ýetirmeli barlag-ýazuw işleriniň sany, olaryň sözlük gorunyň möçberi täze talaplara getirildi.

Bu gollanmany taýýarlamakda düzüjiler (N.Garaýew, O.Ýazymow, S.Nyýazow, Ý.Garaýew) «Ýeke-täk talaplar we baha normalary» (Aşgabat, 1993 ý.) we «Orta mekdepleriň IV- IX synplary üçin türkmen dilinden we edebiýatyndan ýeke-täk talaplar we baha ölçegleri» (Aşgabat, 2003 ý.) diýen neşirlerden peýdalandylar.

Usuly maslahatlar türkmen dili we edebiýat derslerini okadýan mugallymlara niýetlenildi.

TÜRKMEN DILI WE EDEBİYAT DERSLERİ BOYUNÇA OKUWÇYLARYŇ DIL WE ÝAZUW SÖZLEÝŞINE, ÝAZUW IŞLERINIŇ GEÇIRILIŞINE HEM-DE DEPDERLERIŇ BARLANYLYŞYNA BILDIRILÝÄN ÝEKE-TÄK TALAPLAR

I. DIL WE ÝAZUW SÖZLEÝŞE ESASY TALAPLAR

Türkmen dili döwlet dilidir. Bu dil boýunça mekdeplerde okuwtربیچilik işleri alnyp barylýar. Okuwçylar türkmen dili we edebiyat dersleri boýunça dil we ýazuw sözleşini ösdürýärler, onuň üsti bilen sözleşiş medeniýeti boýunça başarnyklary ele alýarlar. Türkmen diliniň üsti bilen dürli bilimlere aralaşýarlar, bilim endiklerini toplamakda türkmen dilinden peýdalanýarlar. Şonuň üçin türkmen dili ýönekeý bir ders bolman, eýsem ol bilimleri ele almagyň serişdesi bolup hyzmat edýär. Şu mynasybetli mekdepde ähli dersleriň okadylyşyny dogry gurap, okuwçylaryň sözleşiş dilini türkmen edebi diliniň normalaryna laýyklykda ösdürilmegini gazanmak her bir mugallymyň borjudy. Türkmen dili dersinde okuwçylaryň bilimine, başarnygyna bildirilýän talaplar sapaklarda, şeýle hem sapakdan daşary geçirilýän işlerde mugallymlar tarapyndan goldanylmalydyr. Mekdepde türkmen edebi diliniň normalaryny berjaý etmek baradaky işi guramakda mekdebiň ýolbaşçylary mekdep mugallymlaryny ugrukdyryp durmalydyr we işe gözegçiligi yzygiderli alyp barmalydyr.

Mekdep okuwçylarynyň dil we ýazuw sözleşine bildirilýän ýeke-täk talaplar baradaky meseleler pedagogik maslahatlaryň işine, mekdebiň içki gözegçiligine girizilmelidir. Okuwçylaryň sözleşiş medeniýetini ýokarlandyrmak meselelerine bagyşlanyp, ders mugallymlarynyň tejribe alyşmagy guralmalydyr we ders birleşmeleriň bilelikdäki usuly maslahatlary geçirilmelidir.

Okuwçylaryň dil we ýazuw sözleşine, ýazuw işleriň geçirilişine hem-de depderleriň barlanylyşyna bildirilýän talaplar türkmen dilinde okadylýan ähli mekdeplerde deň derejede doly berjaý edilmeli. Ähli mugallymlar, okuwçylar we beýleki işgärler mekdepde türkmen edebi dilinde gepleşmeli. Mekdebiň görnükli ýerlerinde:

«Türkmen dili döwlet dilidir!»

« Ene diliňi öwren we söý!»

« Dogry sözle we ýalňyşsyz ýaz!»

«Biz edebi dilde geplemegi başarmalydyrys!» ýaly şygarylaryň ýazylyp goýulmalydyr.

Okuwçylaryň sözleşiş dilini ösdürmek baradaky işiň üstünlikli çözülmegi mekdebiň pedagogik toparynyň sazlaşykly işlemegine, dil we ýazuw sözleşişe bildirilýän ýeke-täk talaplary mekdebiň mugallymlarynyň we beýleki işgärleriniň durmuşa geçirişi bilen baglanyşyklydyr.

1. Okuwçylaryň sözleşişine esasy talaplar

Okuwçylaryň dilden ýa-da ýazuw arkaly ýüze çykaran islendik jogabyna (belli bir tema boýunça giňişleýin jogabyna, synpdaşynyň beren jogabyna, çykyşyna beren synyna we şulara meňzeşlere) baha berlende, aýdylan pikiriň mazmuny, logiki gurluşy we sözleşiş taýdan çeperçiligi nazarda tutulmalydyr.

Okuwçylar şulary başarmalydyr:

- temanyň çäginde çykman, şol tema boýunça dilden aýdyp bermegi ýa-da ýazmagy;
- aýdylan pikirleriň temasy we esasy manysyny aýan etmek üçin iň ähmiýetli faktlary we maglumatlary saýlap almagy;
- materialy logiki yzygiderlilikde beýan etmegi (faktlar bilen hadysalaryň arasyndaky sebäp-netije baglanyşyklary anyklamagy, zerur umumlaşdyrylmalary we netijeleri çykarmagy);
- pikiri çeper beýan etmek üçin dil serişdelerinden dogry we takyk peýdalanmagy;
- gürründeşligiň maksadyna we ýagdaýyna görä (sapakda, ýyg-nakda, syýahatda, gezelençde we ş.m.) pikir aýtmagy, sözleşiş bellili bir görnüşini (gepleşik, ylmy, publisistik...) guramagy;
- logiki basymy, pauzany (säginme) we intonasiýany (heň, äheň) dogry berjaý etmek bilen, pert-pert jogap bermegi;
- orfografiýa we punktuasiýa kadalary berjaý edip, isleg bildirilýän pikiri arassa we dogry ýazmagy.

Aýdyp bermede, pikir aýtmada şular:

a) sözleriň aýdylyş düzgünleri we basymlary;

b) sözleri sözlükdäki manylaryna hem-de sözleşşiň dürli aýratynlyklaryna laýyk ulanmak düzgünleri;

ç) grammatikanyň talaplaryna laýyklykda sözleri emele getirmegiň we üýtgetmegiň, şeýle hem söz utgaşmalaryny we sözlemleri emele getirmegiň düzgünleri;

d) orfoepiýa kadalaryny berjaý edip, öwrenilen adalgalary, geografik we taryhy wakalaryň, ýazyjylaryň, alymlaryň, taryhy we beýleki şahslaryň atlaryny dogry aýtmak berjaý edilmeli.

Okuwçylaryň sözleşşi täsirli bolmalydyr. Bu bolsa sözlük goruň köpdürlüligi, grammatik gurluşyň baýlygy, täsirli sözleşiş serişdelerini ýerlikli peýdalanmak arkaly gazanylýar.

Mugallymyň we ýoldaşynyň sözünü diňlemegi hem-de oňa düşünmegi başarmak, başgalaryň aýdýan pikirlerine ünsli garamak, soragy orta atmagy başarmak, möhüm meseläni ara alyp maslahatlaşmaga gatnaşmak ýaly başarnyklar hem okuwçylaryň sözleşiş medeniýeti üçin zerurdyr.

2. Okuwçylaryň dil we ýazuw sözleşşine ýeke-täk talaplary amala aşyrmakda mugallymyň borçlary

Türkmen dili we edebiýat mugallymlary okuwçylaryň sözleşiş dilini ösdürmekde şulary berjaý etmeli:

1. Mugallym her bir sapaga taýýarlananda, materialyň beýan edilişiniň barşyna, ähli düşündirişleriň dogrulygyna we takyklygyna jikme-jik göz ýetirmeli; ýazgylaryň ähli görnüşlerini (synp tagtasynda, mekdep žurnalynda, okuwçylaryň gündeliklerinde, iş meýilnama-konspektlerinde we ş.m.) sowatly ýerine ýetirmeli; ýazgylary düşnükli ýazmaly. Öz sözleşşinde nädogry düzülen sözlemlere we söz düzümlerine, olaryň aýdylyş kadalarynyň bozulmagyna, sözleriň saýlanyp alnyşynda harsallyga, kesgitlemeleriň düşündiriliş kadalarynda nätakyklyklara ýol bermeli däl.

2. Öwrenilen materialy derňemek, deňeşdirmek, garşy goýmak başarnyklary ähli sapaklarda kemala getirmäge üns bermeli, jogap berilýärkä, zerur subutnamalary getirmeli, netijeler çykarmaly we umumylaşdyrmalar geçirmeli.

Sapaklarda okalýan eserleri, şeýle hem mugallymyň dogry gurlan sözleýiş nusgalary bolup durýan sözlerini okuwçylaryň doly hem dogry kabul edip almagyna gönükdirilen işleri geçirmeli. Ol işiň dowamynda okuwçylara çeper esere we mugallymyň düşündirişiniň esasy manysyna düşünmek ýaly ýumuşlar hödürlese, maksada laýyk bolar.

Okuwçylaryň dil sözleýişini ösdürmegiň möhüm (sesli, sessiz, çeper...) tärleri bar. Olaryň her biri çeper tekste emosional we logiki taýdan akyl ýetirmegiň serişdesi bolup durýan labyzly okuwy giňden peýdalanmakdyr.

Mekdep okuwçylaryna kitap bilen işlemegi, ders boýunça dürli hili düşüňjeleri çeper edebiýatdan, katalogdan we kartotekadan peýdalanmagy, belli bir tema boýunça eser saýlamagy, kitap bilen özbaşdak işlemegi tutanýerlilik bilen öwretmeli; tezisleri, tema boýunça ýazgylary, sitatalary, edebiýatlary we ş.m. düzmegi öwretmeli.

Okuwçylaryň sözlük goruny baýlaşdyrmak, öwrenilýän dersiň terminologiýasy bilen tanyşdyrmak boýunça yzygiderli iş geçirmeli. Düşündiriş mahalynda şol adalgalary düşnükli aýtmaly, synp tagtasynda ýazmaly we depderlere ýazdyrmaly, olaryň manysynyň özleşdirilişini we gepleşikde dogry ulanylyşyny birsyhly barlap durmaly. Okuw dersine degişli bolan ýazmasy we aýtmasy kyn sözler ýazylan tablisalardan peýdalanmaly. Tablisalaryň mazmunyny zerur boldugyça tazeläp durmaly.

Depderleriň rejeli ýöredilmegine, daşky ýazgylarynyň ýeke-täk nusgada bolmagyna we olaryň içindäki ähli ýazgylaryň sowatly ýazylmagyna gözegçilik etmeli. Orfografik we punktuasion ýalňyşlara üns bermän geçmeli däl.

3. Okuwçylaryň sözleýişiniň medeniýetini ýokarlandyrmagy, sözlük goruny baýlaşdyrmagy gazanmaly; onuň üçin sypaýylygy elden bermän, okuwçynyň nädogry sözleýişini düzedip durmaly; sapakda we sapakdan daşary işlerde žargon, wulgar, şeýle hem šiwe sözleridir aňlatmalarynyň ulanylmagyna ýol bermeli däl.

Türkmen dili we edebiýat mugallymlary šiwe gepleşiginiň aýratynlyklaryny bilip, okuwçylaryň sözleri aýdyşyndaky kemçilikler barada beýleki ders mugallymlaryna duýdurmaladyr we okuwçylaryň sözleýişindäki šiwe endikleri düzetmek üçin işler geçirmelidir.

Okuwçylaryň sözleşiş dilini ösdürmek üçin sapakdan daşary işleriň ähli görnüşini (bäsleşikleri, ýaryşlary, fakultatiw, döredijilik sapaklary, çekişmeleri, ýygnaklary we ş.m.) giňden peýdalanmaly.

Şygarlardyr plakatlaryň, mekdep diwar gazetleriniň, bildirişleriň, şeýle hem okuwçylaryň eline berilýän resminamalaryň sowatlylygyny gazanmaly.

Umumymekdep çäreleri we synp ýolbaşçylarynyň işi meýilleşdirilende, okuwçylaryň sözleşişine bildirilýän ýeke-täk talaplaryň mekdepde we öýde ýerine ýetirilişi barada ata-eneler bilen gürrüň geçirmegi göz önünde tutmak zerurdyr.

II. OKUWÇYLARYŇ TÜRKMEN DILINDEN WE EDEBIÝATDAN ÝAZUW IŞLARI

Ýazuw işleriniň ähli görnüşlerini guramak we olara gözegçilik etmek okuwçylaryň dil we ýazuw sözleşişine bildirilýän ýeke-täk talaplaryň esasynda amala aşyrylýar.

1. Ýazuw işleriniň görnüşleri

1. Okuwçylaryň synp we öý işleriniň esasy görnüşleri öwrediji işler bolup, olara şular degişlidir:

- türkmen dili boýunça gönükmeler;
- V-XII synplarda ilkinji çeşmeleriň gysgaça ýazgylary hem-de edebiýat boýunça bir eseriň mazmunynyň gysgaça ýazgysy;
- X-XII synplarda edebiýat boýunça mugallymlaryň sapakdaky söhbetiniň, düşündirişiniň ýazgylary, meýilnamalary;
- makalalaryň we okuw kitaplaryndan alnan maglumatlaryň meýilnamalary;
- türkmen dili we edebiýat boýunça beýannamalar we düzmeler, soraglara, ýumuşlara, soragnamalara, barlagnamalara ýazmaça jogaplar, nutuklar;
- öwrenilen tema boýunça (okuw kitabyndan göçürmezden) tablisalar, shemalar düzmek.

2. Türkmen dili we edebiýat boýunça adaty we jemleýji barlag ýazuw işleri.

Adaty barlag ýazuw işleri. Adaty barlag ýazuw işleriň maksady öwrenilýän maksatnamanyň özleşdirilişini barlamakdan ybaratdyr.

Mugallym barlag ýazuw işleriniň mazmunyny we näçe wagtdan geçirilmelidigini, öwrenilýän maglumatlaryň çylşyrymlylyk derejesini, dersini aýratynlygyny, şeýle hem her bir synpyň okuwçylarynyň aýratynlyklaryny nazara almak bilen kesgitleýär. Mugallym adaty barlag ýazuw işlerini geçirmek üçin bütin sapagy ýa-da onuň diňe belli bir bölegini peýdalanyp biler.

Jemleýji barlag ýazuw işleri. Jemleýji barlag ýazuw işleri okuw maksatnamanyň has ähmiýetli temalary öwrenilenden soň, okuw çäryeginiň, ýarymýyllygyň we okuw ýylynyň ahyrynda geçirilýär.

Okuwçylara okuw işleriniň artyk düşmeginiň önüni almak maksady bilen, jemleýji barlag işleriniň geçirilmeli wagty mekdep ýolbaşçylarynyň mugallymlar bilen ylalaşyp düzýän umumymekdep iş meýilnamasy arkaly kesgitlenilýär. Barlag işleri meýilnamalaşdyrylanda, olaryň çäryeginiň, ýarym ýylyň ahyryna toplanmagyna ýol bermän, bütin çäryeginiň dowamyna deň paýlanmagyny göz önünde tutmak zerurdyr. Barlag işlerini çäryeginiň birinji gününde, baýramçylykdan soňky ilkinji günde, düşenbede geçirmek maslahat berilmeýär.

2. Jemleýji barlag ýazuw işleriniň sany

Okuwçylaryň dilden berýän jogaplary hem-de öwrediji ýazuw işleri olaryň okuw maksatnamasy boýunça berlen materialy nähipli derejede özleşdiredigini her günde ýüze çykarmaga mümkinçilik berýändigini nazarda tutup, jemleýji ýazuw işlerini her synpda aşakdaky mukdarda geçirmek maksadalaýykdyr:

Dersler	Synplar boýunça bir okuw ýylyndaky barlag ýazuw işleriniň sany							
	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Türkmen dili:								
Diktant	4	4	4	4	4	4	2	2
Edebiýat:								
Beyannama	2	2	2	1	-	-	-	-
Düzme	-	-	1	2	2	2	3/4	3

3. Okuwçy depderiniň sany we maksady

Türkmenistanyň umumybilim berýän orta mekdeplerinde türkmen dili we edebiýat dersi boýunça depderleriň doly we dogry ýöredilmeginiň okuwçylaryň sowatlyygyny ýokarlandyrmakda, olaryň medeniýetliligini ösdürmekde uly hyzmaty bar.

Okuwçylaryň depderlerini yzygiderli barlamak türkmen dilini we edebiýaty okatmagyň netijeliliginiň ýokarlanmagyna ýardam edýär we okuwçylaryň geçirilýän sapaklara jogapkärli garamagyna ugrukdyrýar. Şonuň üçin mugallym okuwçylaryň depderlerini başdansowma barlamaly däldir.

Ýazuw işlerini arassa ýerine ýetirmegi öwretmek we okuwçylaryň öwrediji ýazuw işleri üçin her synpda 3 depderi we barlag ýazuw işi üçin her synpda 1 depderi bolmaly. Olar şulardyr:

1-2. Türkmen dilinden iş depderi (1-nji, 2-nji).

3. Türkmen dilinden we edebiýatdan öwrediji iş depderi.

4. Türkmen dilinden we edebiýatdan barlag iş depderi.

BELLIK:

1-2. Türkmen dilinden iş depderlerine (1-nji, 2-nji iş ýa-da aýlaw depderi) okuwçylaryň gündelik ýerine ýetirýän synp we öý işleri (gönükmeler, ýumuşlar, dürli ýumuşly göçürip ýazmalar) ýazdyrylýar.

3. Türkmen dilinden we edebiýatdan öwrediji iş depderine («Umumy depder») okuwçylaryň ýazuw dilini ösdürmek üçin öwrediji häsiýetde bolan ähli ýazuw işleri (diktantlaryň dürli görnüşleri: duýduryş, düşündiriş, sözlük, saýlama, erkin, dördijilikli diktantlar, soraglara ýazuw üsti bilen berilýän jogaplar, sitatalar, söz düzümleri, adalgalar, sözlükler, surat, gözegçilik, okalan eserler, edebi hem erkin temalar boýunça synp düzmeleri, düzme temalary, doklad, gysgaça ýazgy, okuw kitabynda bolmadyk maglumatlar, teoretik maglumatlar, meýilnamalar, beýannamalar, okuwçylaryň şahsy ýazgylary,...) ýazdyrylýar.

4. Türkmen dilinden we edebiýatdan barlag iş depderine barlag häsiýetli ähli ýazuw işleri (diktant, beýanname we düzme) ýazdyrylýar.

Türkmen dili we edebiýat boýunça barlag işleri üçin ýörite tutulan depderler okuw ýylynyň dowamynda mekdepde saklanylýar, olar

barlag ýazuw işleri ýazdyrylanda we ýalňyşlar üstünde iş geçirilende okuwçylara paýlanyp berilýär.

4. Depderlerde ýazgylaryň alnyp barlyşynyň tertibi

Okuwçylar depderlere ýazýan ähli ýazgylarynda şu talaplary berjaý etmeli:

1. Arassa, harplary düşnükli ýazmaly.
2. Okuwçylaryň hemme depderleriniň daşky ýazgysy meňzeş bolmaly.

Okuwçylar barlag ýazuw işleri üçin mekdep depderlerinden peýdalanylýan bilerler. Türkmen dilinden we edebiýatdan öwrediji iş depderleri üçin köp sahypaly «Umumy depderleri» (V-VIII synplar üçin az sahypaly) ulanmak maslahat berilýär. Okuwçylar depderlerini aýawly saklamalydyrlar, olaryň sahypalary ýyrtylmaly däldir we bir depder dolýança, beýleki depdere ýazyp başlamak bolmaýar. Dolan ýazuw iş depderi okuw ýylynyň ahyryna çenli, barlag-ýazuw iş depderleri bolsa mekdepde 3 ýyl saklanylýar.

Depderleriň daş ýüzi hemişe arassa saklanylmalydyr we onda bellenen nusgadaky ýazgylar bolmalydyr.

Depderleriň daş ýüzündäki ýazgylary V-VI synplarda mugallymyň tagtada ýazyp görkezýän nusgasy boýunça, VII-IX synplarda mugallymyň aýdyp bermegi esasynda okuwçylaryň özləri ýazýarlar, mugallym olaryň ýazyşlaryna gözegçilik edýär. X-XII synplarda bolsa okuwçylar özbaşdak ýazýarlar. Hemme okuwçylaryň depderleriniň daş ýüzündäki ýazgylar bir nusgada bolmalydyr.

Meselem:

1-nji ýa-da 2-nji

Depder

Aşgabat şäheriniň 14-nji orta mekdebiniň V «A» synp okuwçysy Sona Ataýewanyň türkmen dilinden iş depderi.

Depder

Görogly etrabyň 1-nji orta mekdebiniň VII «A» synp okuwçysy Akja Orazowanyň türkmen dilinden we edebiýatdan barlag iş depderi.

Depder

Magtymguly etrabynyň Magtymguly adyndaky 3-nji orta mekdebiniň X «B» synp okuwçysy Myrat Myradowyň türkmen dilinden we edebiýatdan barlag iş depderi.

Gutardyş synaglarynda türkmen dilinden we edebiýatdan ýazylan barlag işleriň daşky ýazgysy:

Berkararlyk etrabynyň 3-nji orta mekdebiniň XII «A» synp okuwçysy Oraz Myradowyň 2017–2018-nji okuw ýylynda umumy orta bilim hakynda şahadatnamany almak üçin türkmen dilinden we edebiýatdan ýazan düzmesi diýlip ýazylmaly.

Depderleriň hemme sahypalarynyň gyрасында bellenen nusgalarda çyzygy bolmalydyr. Eger çyzyklar bolmasa, onda 2,5-3 sm. boş ýer goýlup, galam bilen çyzylýar.

Okuwçylar awtoruçka bilen ýazýarlar. Haýsy synpdadygyna we haýsy dersdedigine garamazdan, gyзyl, ýaşyl syýa ýa-da galam bilen ýazmaga rugsat berilmeýär.

Okuwçylaryň harplary 65-70 gradus saga gyşardyp dogry, düşnükli we gelşikli ýazmaklaryny talap etmeli.

Ýazuw işleri ýerine ýetirilende, şulary göz önünde tutmaly:

– V-XII synplarda ýazuw işiniň ýerine ýetirilen senesini (Mart aýynyň on dördi) setiriň ortasynda harp bilen ýazmaly;

– işiň görnüşini (diktant, beýanname, düzme, gönükme we ş.m.) görkezmeli we sözbaşy hökmünde makalanyň ýa-da hekaýanyň adyny ýazmaly, eger gönükme bolsa, onda diňe näçenji (32-nji gönükme) gönükmedigini görkezmek ýeterlikdir. Meselem, V synp okuwçysy öý işini ýerine ýetirende, türkmen dilinden iş depderine şeýle ýazýar:

Fewral aýynyň ony.

Öý işi.

65-nji gönükme.

– ýazuw işleriniň ady we ýazylan wagty haýsy sahypada bellenen bolsa, ýazuw işiniň özi hem şol sahypadan ýazylyp başlanýar. Gerek ýerinde abzas goýmak hökmandyr. Tekstiň setirleri kada laýyklykda bogna bölünip, täze setire geçirilmelidir;

– bir ýazuw işiniň soňky setiri bilen ikinji ýazuw işiniň aralygynda iki setiri boş goýmak gerek;

– türkmen dilinden we edebiýatdan beýannama, düzme, syn ýazylanda, ilki temanyň ady, soňra onuň meýilnamasy ýazylýar. Eger epigraf getirilmeli bolsa, ol meýilnamanyň yzyndan getirilýär. Meýilnama (çylşyrymly) üç bölümden ybarat bolýar. Meýilnama düzülende esasy bölümleri rim sanlary (I, II, III) bilen belläp, oňa degişli sözbaşylar goýulýar. Meýilnamanyň esasy bölümüni birnäçe kiçi bölümlere bölmeli. Şonda olaryň her birini (1, 2, 3) san bilen belgilemek bolar;

– depderiň hemme sahypalary arassa bolmalydyr. Okuwçy öz eden ýalňyşyny özi düzedende, ýalňyş ýazan harpynyň üstünden gyşyk (/) çyzyk çekip, ýokarsyndan dogrusyny (harplaryň öz üstünden ýazyp düzetmeli däl) ýazýar. Eger okuwçy bir sözi ýa-da bir sözlemi aýyrmak islese, onda şol sözün ýa-da sözlemiň üstünden inçejik çyzyk (-) çekýär, bu hili sözleri ýaý içine almaga ýol berilmeýär, çünki ýaý dyngy belgidir we ol diňe kada boýunça gerek ýerinde goýulýar. Bozguç ýa başga gurallar bilen ýazgyny düzetmäge ýol berilmeýär.

5. Okuwçylaryň ýazuw işleriniň barlanyşynyň tertibi

1. Okuwçylaryň synpda we öýde ýerine ýetiren işleri:

V-VI synpda okuw ýylynyň I ýarymynda her sapakdan soň, gowy ýetişýänleriňki hepdede bir gezek;

VII-VIII synpda pes ýetişýänleriň işi her sapakdan soň, gowy ýetişýänleriňki hepdede bir gezek;

IX-XII synpda her aýda bir gezek barlanylýar.

2. Okuwçylaryň türkmen dilinden we edebiýatdan barlag iş depderlerine ýazan (diktant, beýannama, düzme) barlag ýazuw işiniň ähli görnüşleri barlanylýar.

3. Mugallym okuwçylaryň barlag ýazuw işlerini:

V-XII synpdaky diktanty indiki sapaga çenli;

VI-VIII synpdaky beýannamany, düzmäni bir hepdäniň dowamynda;

IX-XII synpdaky düzmäni 10 güne çenli barlaýar.

4. Mugallym ýazuw işleri barlanda, ýalňyşlary şeýle belleýär we düzedýär:

V-XII synplarda diktantlar, beýannamalar we düzmeler (barlag depderleri we barlag ýazuw işleri) barlananda, orfografik ýalňyşyň üstüni çyzyp, onuň ýokarsyndan gerekli harpy ýazýar. Punktuation

ýalňyşlaryň gerek bolmadygynyň üsti çyzylýar ýa-da şol ýerde gerekli belgi goýulýar. Mugallym ýalňyşy depderiň gyrasyna şertli belgi bilen belleýär.

Ýazuw işlerindäki ýalňyşlar we olaryň şertli belgileri

Ýalňyşlaryň görnüşleri	Gysgaldylyşy	Şertli belgi	Ýalňyşlaryň hili
Dürs ýazuw Dyngy belgi Grammatik	Dürs ýaz. Dyngy bel. Gram.	I V g	Sowatlylyk boýunça
Delil Many Sözleýiş	Delil Many. Sözl.	d m s	Mazmun we sözleýiş ýalňyşy

Okuwçylaryň ýazuw işleri diňe gyzyl syýa ýa-da gyzyl galam bilen barlanýar. Gündelik barlag ýazuw işlerinde okuwçynyň (pes ýetişýän) ýalňyşy (ýokarsynda ýazylyp) düzedilýär. Synag barlag ýazuw işlerinde bolsa ýalňyşyň aşagy çyzylyp, depderiň gyrasynda şertli belgiler ulanylýar.

1. Dürs ýazuw ýalňyşy depderiň gyrasynda dik (I) çyzyk bilen bellenilýär.
2. Dyngy belgi boýunça ýalňyş toýnujak (V) bilen bellenilýär.
3. Grammatik ýalňyşlar nokatly (-.-.-) çyzyk bilen alamatlandyryp, gyrada g harpy ýazylýar.
4. Delil ýalňyşlaryň aşagyna uzyn (—) çyzyk çekilýär we gyrada d harpy ýazylýar.
5. Many ýalňyşlaryň aşagyna (—) çyzyk çekilip, gyrada m harpy ýazylýar.
6. Sözleýiş ýalňyşy (~) tolkunly çyzyk bilen bellenip, gyradaky boş ýerde s harpy ýazylýar.
7. Abzasyň gerek ýerinde, sözlemiň önünde Z belgi goýulýar.
8. Aşagy çyzylan söze ýa-da sözleme okuwçynyň ünsüni aýratyn çekmek gerek bolsa, ol ýüzlenme (!) belgisi bilen alamatlandyrylýar.
9. Goşulyp ýazylmaly sözler aýry ýazylan bolsa, olaryň arasyna birleşdiriji (↕) belgi goýulýar.
10. Aýry ýazylmaly sözler goşulyp ýazylan bolsa, olaryň arasyna aýryjy (X) belgi goýulýar.

5. Mugallym diktanty, düzmäni we beýannamany barlap bolandan soň, ýalňyşlary görnüşleri boýunça jemläp, sanyny ýazýar. Diktantlarda dürs ýazuw, dyngy belgi ýalňyşlaryň sanyny görkezýär. Düzmelerde we beýannamalarda bolsa dürs ýazuw, dyngy belgi, grammatik, delil, many, sözleýiş ýalňyşlarynyň sany görkezilýär. Ýalňyşlar bellenen tertipde sanalyp jemlenenden soň, işe baha goýulýar.

Mugallym barlag ýazuw işleriniň ählisine hökmany suratda baha goýup, olary synp dergisine geçirýär.

Özbaşdak ýazylan we öwrediji ýazuw işlerine hem baha goýulmalydyr. Ol işlere goýlan bahalar mugallymyň islegine görä, synp dergisine geçirilip bilner.

Türkmen dili boýunça ähli synplarda synp we öý ýazuw işleri barlanyp, baha goýulýar ýa-da «Barlandy» (Bar.), «Seredildi» (Ser.) diýip ýazylýar. Synp we öý ýazuw işlerine goýulýan bahalar mugallymyň islegine görä, has ähmiýetli işleriň bahalary synp dergisine-de geçirilip bilner.

Mugallym okuwçylaryň ýazuw işlerine baha goýanda, olaryň bilimlerine, başarnyklaryna we endiklerine baha bermegiň degişli ölçeglerini goldanýar.

6. Barlag ýazuw işleri barlanandan soň, okuwçylara ýalňyşlary düzetmek boýunça ýa-da şolar ýaly ýalňyşlaryň önüni alýan gönükmeleri ýerine ýetirmek üçin bir okuw sagady berilýär, öýe ýörite ýumuşlar tabşyrylýar.

Ýalňyş üstünde iş, düzgün boýunça, degişli ýazuw işleriniň ýerine ýetirilýän depderlerinde geçirilýär.

TÜRKMEN DILINDEN WE EDEBIÝATDAN OKUWÇYLARYŇ BILIMLERINE, BAŞARNYKLARYNA WE ENDIKLERINE BAH ÖLÇEGLERI

Türkmen dilinden we edebiýatdan «Baha ölçegleri» okatmagyň hilini ýokarlandyrmaga kömek edip, okuwçylaryň dilden berýän jogaplaryndan hem ýazuw işlerinden edilýän talaplary umumy birlige alyp barmalydyr.

Okuwçylaryň bilimlerine, başarnyklaryna we endiklerine baha goýlanda, «Baha ölçeglerindäki» talaplar esas edinilmelidir. Mugallym her bir okuwçynyň dilden berýän jogabyna hem-de ýazuw işine baha ber-

meklige individual çemeleşmelidir. Ol goýberilen ýalňyşlaryň diňe bir sanynda däl-de, onuň aýratynlygyna, oňat we ýaramaz tarapyny nazara almak bilen, onuň tutuşlygyna ýerine ýetirilişine üns bermelidir.

Beýanname we düzmä baha goýlanda, ýazuw işleriniň ýerine ýetirilişiniň hili aýratyn hasaba alynýar, sebäbi bu ýazuw işleriniň kemçilikleri dürli-dürli bolýar. «Baha ölçeglerinde» olaryň hemmesini hasaba almak mümkin däl.

«Baha ölçegleri» mugallyma okuwçylaryň dilden berýän jogaplaryna hem ýazuw işlerine baha goýmagyň has köp duş gelýän halatlary barada görkezme berýär. Mugallym şol görkezmelere esaslanyp, okuwçylaryň bilimlerine, başarnyklaryna we endiklerine dogry baha berip biler.

Okuwçylaryň dilden berýän jogaplary we ýazuw işleri özara berk baglanyşykly bolmalydyr, şeýle bolsa-da okuwçylaryň bilimlerini hasaba almak işini biri-birinden parhlandyrmak üçin olaryň ýazuw işlerine-de, dilden berýän jogaplaryna-da aýry-aýry baha goýulýar. Okuwçylara türkmen dilinden we edebiýatdan çäýeklik, ýyllyk baha goýlanda, olaryň ýazuw işleriniň hem-de dilden berýän jogaplarynyň bahalary jemlenilip, şol dersleriň hersi boýunça bir baha goýulýar.

I. TÜRKMEN DILI BOÝUNÇA

«Baha ölçegleri» okuwçylaryň türkmen dilinden alan bilimlerini, başarnyklaryny we endiklerini ýeke-täk talap esasynda barlamaga hyzmat etmelidir.

Okuwçylaryň bilimlerine baha berlende, diňe barlagdan öň öwrenilen, barlag döwründe özleşdirilen ýa-da özleşdirilýän başarnyklar we endikler nazarda tutulýar.

Türkmen dili sapaklarynda şu aşakdakylar barlanylýar:

1. Dil boýunça alnan bilimler.
2. Dürs ýazuw we dyngy belgi boýunça sowatlylyklar.
3. Sözleýiş başarnyklary.

Dil boýunça alnan bilimler şeýle aýdyňlaşdyrylýar:

- a) dilden soramak (öý işleri barlananda ýa-da ýörite sapakda);
- b) barlag diktantlaryna goşmaça grammatik tabşyryklar ýazdyrmak ýa-da ýörite sapaklarda grammatik tabşyryklary dilden we ýazuw üsti bilen işletmek.

Okuwçylaryň dürs ýazuw we dyngy belgi boýunça sowatlylygy:

a) barlag diktantlaryň;

b) beýanama, düzme, annotasiýa we syn ýaly işleriň üsti bilen anyklanylýar.

Sözleşiş başarnygynyň ýagdaýy beýanama, düzme, annotasiýa we syn ýaly işleriň üsti bilen barlanylýar.

Okuwçylaryň tema degişli berýän dogry jogaby (dilden soralandaky-da ýörite sapakda) 2-3 minuta barabar bolmalydyr. Munda şulary göz önünde tutmak maslahat berilýär:

a) soragy tutuş tema boýunça däl-de, onuň bölekleriniň birine degişli edip bermeli. Mysal üçin, dar çekimli sesleriň iki bogunly düýp sözlerde düşmegi üçin zerur bolan şertleriň hemmesi barada soralsan, olaryň her birine degişli aýry-aýry sorag hödürlemeli; sözlemleri, olaryň hilleriniň hemmesi birbada soralsan, olaryň her haýsy aýry-aýry soralmaly;

b) sözlem derňelende, okuwçylara onuň diňe bir görnüşini ýerine ýetirmegi tabşyrmaly.

Dil hadysasynyň her bir aýratynlygy anyklanylanda, ony diliň beýleki hadysalary bilen deňeşdirmäge gönükdirýän soraglary hödürlemek maslahat berilýär. Mysal üçin, söz ýasaýjy goşulmalar geçilende, söz üýtgediji goşulmalar bilen; hallar geçilende, ony sypatlar bilen; goşma sözlemler geçilende, ony yönekeý sözlemler bilen deňeşdirmek bolar.

Okuwçylaryň berýän jogaby grammatik kadanyň kesgitlemesini, subutnamasyny doly beýan edip, ony tassyklaýan mysallary hem öz içine alsa, şonda ol jogap doly we dogry hasaplanýar.

OKUWÇYLARYŇ TÜRKMEN DILI BOÝUNÇA DILDEN BERÝÄN JOGAPLARYNA BAHA GOÝMAK

Dilden soramak okuwçylaryň türkmen dili dersinden alan bilimlerini, başarnyklaryny barlamagyň esasy usullarynyň biridir. Okuwçylaryň jogaplaryna baha goýlanda, şu talaplar göz önünde tutulmalydyr:

a) jogabyň dolulygy we dogrulygy;

b) öwrenilenlere aňly-düşünjeli düşüniş derejesi;

ç) jogabyň sözleşiş taýdan dürslügi.

Okuwçynyň belli bir tema degişli berýän giňişleýin jogaby baglanyşykly, many taýdan yzygiderli bolmalydyr. Ol grammatik kadadyr düzgünlerden özleşdirilenlerini tejribede ulanyp bilmegi başarmalydyr. Mugallymyň tabşyrmagy boýunça grammatik derejeleri, görmüşleri saý-garyp, olar baradaky pikirini ylmy taýdan esaslandyrmalydyr.

«5-lik» baha:

a) okuwçy öwrenenlerini dilden doly we giňişleýin beýan edip, kadalary, kesgitlemeleri dogry düşündirse;

b) diliň düzgün-kadalaryny bilýändigini doly görkezse, öz pikirini tassyklamak üçin okuw kitaplaryndaky berlenler bilen çäklenmän, özünden hem mysal getirmegi başarsa;

ç) edebi diliň ölçeglerine laýyklykda maglumaty yzygiderli we dogry beýan edip bilse goýulýar.

«4-lük» baha:

okuwçy «5-lik» bahanyň talaplaryna laýyk jogap berip, goýberen ýek-tük ýalňyşlaryny mugallymyň duýduryşyndan soň, özi tapyp düzetse goýulýar.

«3-lük» baha:

– okuwçy temanyň esasy düzgünini bilýändigini, oňa düşünyändigini ýüze çykarsa, ýöne:

a) düzgüni ýeterlik beýan etmese, kesgitlemedir kadany aýtmakda nätakyklyga ýol berse;

b) öz pikirini düýpli beýan etmegiň hötdesinden gelmese, ony öz mysallary arkaly delillendirmegi başarmasa;

ç) dil düzgünlerini yzygiderli beýan edip bilmese, sözleşinde hem ýalňyş goýberse goýulýar.

«2-lik» baha:

– okuwçy öwrenilen temanyň köp bölegini bilmese, kadadyr kesgitlemäniň manysyny aňlatmakda olaryň manysyny üýtgedýän ýalňyş goýberse, kadany tertipsiz we ýaramaz beýan etse goýulýar.

«2-lik» baha okuwçynyň taýýarlygynyň pesdigini, bu ýagdaýyň soňky temalary özleşdirmäge böwet boljagyny aňlatsa goýulýar.

«1-lik» baha:

– okuwçy kada düşünmese we ony bilmese goýulýar.

Oňaly bahalar («5», «4», «3») okuwçynyň diňe bir wagtyň özünde beren jogaplaryna däl-de, sapagyň bütün dowamyndaky jogaplarynyň jemine hem goýlup bilner.

2. Türkmen dilinden we edebiýatdan okuw işleriniň häsiýetnamasy

Synplar	Işler									
	Okuw			Ýazuw işleriň möçberi						Sözleşiş
	Sesli 1 min.	Sessiz 1 min.	Ýazuw 1 min.	Diktant	Sözlük diktanty	Edebiýat		Düzme	Ýekelikde	Geleşikde
						Beýanname				
V	20-30 söz	30-40 söz	30 harp	70-80 söz	10-20 söz	0,5 sah.	100 söz	0,5 sah	2-4 sözlem	2-4 sözlem
VI	30-40	40-50	40	80-90	15-20	0,5-1	120	0,5-1	1-2 min.	4-5
VII	40-50	50-60	50	90-100	20-25	0,5-1,5	130	0,5-1,5	2 min.	5-6
VIII	50-60	70-80	60	100-110	25-30	1-1,5	150	1-1,5	2-3 min.	6-7
IX	60-70	80-90	70	110-120	30-35	2-2,5	160	2-2,5	3-4 min.	7-8
X	70-80	90-100	80	120-130	35-40	2,5-3	170	2,5-3	4-5 min.	8-9
XI	80-90	120-140	90	130-150	40-45	3-4	200	3-4	5 min.	9-10
XII	100-110	160-180	100	150-160	45-50	4-5	250	4-5	5 min.	9-10

Bellik.

Okuw hem barlag ýazuw işleri üçin hödürileniňan tekstler çeper eserlerden saýlanylyp alynmalydyr.

II. EDEBIYAT DERSI BOYUNÇA

Okuwçylaryň edebiýatdan dilden berýän jogaplaryny baha-landyrmakda, her bir synpyň okuw maksatnamasynyň çäginde, şular ýaly talaplary gollanmaly:

- öwrenilen tema, eseriň çeperçiligine, many-mazmunyna düşünişi we ony bilşi;

- gahrymanyň hereketini, häsiýetini we wakalaryň baglanyşygyny bilşi;

- öwrenilen eseriň estetik mazmunynyň açylmagynda çeperçilik serişdeleriniň hyzmatyna düşünişi;

- edebi-nazary düşünjeleri bilşi, ony sapakda we sapakdan daşary okan eserlerini derňände peýdalanyşy;

- sözleşiş sowatlylygy, jogaplaryň logiki yzygiderliligi, okaýşyň labyzlylygy we tehnikaşy;

- çeper teksti dogry, çalt, sesli we sessiz, labyzly, çeper okaýşy;

- ýekelikde hem iki bolup gepleşme boýunça baha goýulýar.

Okuwçylaryň her bir synpda çeper eseri okaýşy, soragnama, barlagnama jogaplary, annotasiýany, nutuklary, beýannamany, düzmäni we syny ýazyşy, sözleşiş endikleri we başarnyklary, esasan, okuw işleriniň häsiýetinamasyna laýyk bolmalydyr.

1. Okuwçynyň çeper eseri okaýşyna baha goýmak

«5-lik» baha:

- okuwçy eseri ýa-da bölegi ýalňyşsyz hem labyzly okaýan bolsa, manysyna dogry düşünýändigini äheň, säginme, okaýyş ýagdaýy arkaly görkezmegi başarsa, bulardan başga-da ýatdan aýdanda eseriň many-mazmunyny pugta bilýändigini ýüze çykarsa goýulýar.

«4-lük» baha:

- okuwçynyň okaýşy «5-lik» bahanyň talaplaryna laýyk gelýän bolsa, ýöne:

- a) sözleriň aýdylyşynda bir-iki ýalňyş goýberse;

- b) äheňi, säginmäni, okaýyş ýagdaýyny ulanyşy aýry-aýry hatlarda eseriň mazmunyna we emosional öwüşginine laýyk gelmese;

ç) ýatdan aýdanda, iki-üç gezek sözleriň ýerini çalşyrsa ýa-da eseriň aýry-aýry bölümlerini ýeterlik ýatdan bilmeýändigini ýüze çyksa goýulýar.

«3-lük» baha:

– okuwçy eseri, esasan, dogry we ýeterlik aňly-düşünjeli okaýan bolsa, ýöne:

a) sözleriň aýdylyşynda, äheňde okaýyş ýagdaýynda – jemi üç-baş ýalňyş goýberse;

b) ýatdan aýdanda, eseriň käbir böleklerini ýadyndan çykarsa, emma şolary mugallymyň ýa beýleki okuwçylaryň kömegi bilen ýadyna salyp bilse goýulýar.

«2-lik» baha:

– okuwçy labyzsys okaýan bolsa, mundan başga-da ýatdan aýdanda eseri gowşak bilýändigini görkezse we ony mugallymyň ýa-da okuwçylaryň kömegi bilen-de ýadyna salyp bilmese goýulýar.

«1-lik» baha:

– okuwçy labyzsys okaýandygyndan başga-da sözleriň aýdylyşyny gödek bozsa, ýatdan aýdanda bolsa, eseri düýpden bilmeýändigini belli bolsa goýulýar.

2. Çeper eseri derňew etmek boýunça okuwçylaryň jogap-laryna baha goýmak

Edebiýatdan dilden berilýän jogaplar ýazyjynyň terjimehalyny, çeper eseriň many-mazmunyny aýdyp bermek, eseri derňemek (eser-däki çeper keşplere häsiýetnama berip bilmek, eseriň mazmunyny, manysyny düşündirmek, eseriň gurluşyny, mazmunyny, dilini, çeper-çiligini derňemek we ş.m.) boýunça okuwçylaryň başarnyklaryny häsiýetlendirmelidir.

V- VIII synplar

«5-lik» baha:

– okuwçy çeper eseriň mazmunyny pugta bilip, onuň manysyna dogry düşüňän bolsa, gahrymanlaryň özlerini alyp barylaryny hem-de häsiýetiniň adaty taraplaryny dogry düşündirse, olara dogry

baha berip bilse, ýazyjynyň göz önünde tutan pikirini açyp görkezmekde eseriň aýry-aýry bölekleriniň ýa-da pursatlarynyň ähmiýetine düşüňän bolsa, çeper eser derňelende, şol eserden anyk mysallary kynçylyksyz tapyp, öz aýdýan pikirlerini subut etmegi başarsa, şeýle hem ýazyjynyň ulanan çeperçilik serişdelerini eserden tapyp bilse goýulýar.

«4-lük» baha:

– berlen jogap «5-lik» baha üçin bellenen talaplara, esasan, dogry gelýän bolsa, ýöne okuwçy:

a) çeper eseriň many-mazmuny derňelende anyk mysallary ýeterlik peýdalanyň bilmes;

b) gahrymanlaryň häsiýetnamasynda, ön öwrenilen çeperçilik serişdeleri tapmakda bir-iki nätakyklyk goýberse, ýöne olary aňsat düzedip bilse;

ç) jogap berende, sözleýşinde ýalňyşýan bolsa goýulýar.

«3-lük» baha:

– okuwçy eseriň mazmunyny bilse we ony dogry aýdyp berse, eseriň manysyna düşüňän bolsa, ýöne:

a) mugallymyň kömegi bolmasa, gahrymanlaryň häsiýetini we özlerini alyp barylaryny düşündirmekde kynçylyk çekse;

b) ýazyjylaryň ulanan çeperçilik serişdelerini kesgitlemekde ýalňyş goýberse, degişli mysallar getirip bilmes;

ç) jogaby ýeterlik derejede yzygiderli bolmasa, sözleýşinde yzygiderli ýalňyssa goýulýar.

«2-lik» baha:

– okuwçy:

a) eseriň mazmunyny ýaramaz bilýän bolsa, gahrymanlaryň häsiýetnamasynda hem olaryň özara gatnaşyklaryny düşündirmekde, ýazyjynyň göz önünde tutan pikirini açyp görkezmekde gödek ýalňyşlar goýberse;

b) «3-lük» baha üçin bellenen ölçeglere degişli ýa-da köp ýalňyş, nätakyklyklar goýberse goýulýar.

«1-lik» baha:

– okuwçy edebi eseriň mazmunyny düýpli bilmes ýa-da onuň many-mazmunyna düýpden düşünmese goýulýar.

IX-XII synplar

«5-lik» baha:

– okuwçy:

a) eseriň many-mazmunyny okuw maksatnamasynyň talabyna laýyk doly bilýän bolsa, onuň bilim berijilik we estetik ähmiýetine dogry düşüňýän bolsa; her bir öwrenilýän eserde ýazyjynyň göz önünde tutan pikirini açyp görkezmek üçin keşpler ulgamyna, mazmunynyň, gurluşynyň, eseriň dil we žanr aýratynlygynyň ähmiýetine düşünse; jogap berende, öwrenilýän eseriň gahrymanlaryna hem-de şol esere tutuşlygyna özüniň garaýşyny ýüze çykarsa;

b) ýazyjy-şahyryň döredijilik ýoluny, edebi işini dogry häsiýetlendirse;

ç) eser derňelende, edebiýat ylmy boýunça ön öwrenilen we häzir öwrenilýän ýönekeýje maglumatlary hem esasy edebi düşüňjeleri bilýändigini ýüze çykarsa, çeper eserlerden alnan anyk mysallar bilen olary düşündirip bilse;

d) doly, yzygiderli jogap berip, özbaşdak pikir ýöredip hem netije çykaryp bilse, çeper eserden kynçylyksyz tapýan mysallary bilen öz beýan edýän pikirlerini subut etse, labyzly okasa, sözleýşinde ýalňys goýbermese goýulýar.

«4-lük» baha:

– okuwçynyň jogaby «5-lik» baha üçin bellenen talaplara laýyk gelýän bolsa, ýöne okuwçy:

a) eseriň many-mazmunyny, keşpleriň hem-de olaryň çeperçilik aýratynlyklaryny häsiýetlendirende, bir-iki nätakyklyk goýberse;

b) ýeterlik, yzygiderli jogap bermese, sözleýşinde ýa-da öz pikirini subut etmek üçin eserden alan böleklerini labyzly okanda, bir-iki ýalňys goýberse goýulýar.

«3-lük» baha:

– okuwçy ýokardaky talaplara laýyklykda öwrenilen materialy, esasan, bilýän bolsa, ýöne:

a) eseriň many-mazmunyny açyp görkezmekde, gahrymanlaryny we çeperçilik aýratynlyklaryny häsiýetlendirmekde aýry-áýry ýalňyslar goýberse, ýöne şolary mugallymyň kömegi bilen düzetse;

b) jogap berende okuw kitabyňyň mazmunyndan çykyp bilme-se-de, mugallymyň berýän soraglary boýunça beýan edýän pikirlerine düşüňändigini, eseriň many-mazmunyny bilýändigini görkezse;

ç) mugallymyň gönükdiriji soraglarynyň kömegi bilen jogap berse, öz pikirini tassyklamak üçin çeper eserlerden alýan böleklerini ýeterlik labyzly okamasa, sözleýşinde birnäçe ýalňyş goýberse goýulýar.

«2-lik» baha:

– okuwçy eseriň mazmunyny ýaramaz bilýän bolsa, ony berlen soragyň çäginde, hatda mugallymyň kömegi bilen-de derňäp bilme-se ýa-da okuw kitabyňyň aýry-aýry ýerlerini düşünmezden ýat tutan bolsa, ýöne mugallym barlamak maksady bilen sorag berende, şol materiala düşünmeýändigini görkezse, labyzsyz okasa, sözleri nädogry aýtsa, sözleýşinde köp ýalňyşsa goýulýar.

«1-lik» baha:

– okuwçy öwrenilýän hem öň öwrenilen materiallary düýpden bilmeýändigini görkezse, maksatnamada göz önünde tutulan eseri okamadyk bolsa goýulýar.

III. BARLAG ÝAZUW IŞLERINE BAHА GOÝMAK

Okuwçylaryň türkmen dilinden we edebiýatdan bilimleri, başarnyklary we endikleri dürli ýazuw işleriniň üsti bilen hem barlanylýar. Barlag ýazuw işleri çeper tekstler düzme temalary boýunça, esasan, sapakda geçirilýär.

Barlag ýazuw işleri üçin alynýan çeper tekstler, temalar örän oýlanyşykly saýlanylmalydyr. Diktant, beýannama üçin saýlanan çeper tekstler häzirki zaman türkmen edebi diliniň normalaryna laýyk gelmelidir. Okuwçylara hödürlenilýän çeper tekstiň mazmuny, düzme temalary okuwçylara güýçýeter bolmalydyr; okuwçylara gurluşy boýunça düşnüksiz söz we sözlemler, okalmadyk, öwrenilmedik eserler bolmaly däldir.

Barlag ýazuw işleri üçin saýlanylan tekstlerde dürs ýazuw kadalarynyň we dyngy belgileriniň sany şular ýaly bolmaly:

Synplar	Dürs ýazuw görnüşleriniň sany	Dyngy belgileriniň görnüşleriniň sany
V	10-12	2-3
VI	12-14	3-4
VII	14-16	4-5
VIII	16-18	5-6
IX	18-20	10
X	20-22	15
XI	22-24	18
XII	24-26	20

Her bir synp üçin barlag ýazuw işleriniň söz sany okuw ýylynyň ahyryna çenli saklanýar.

Okuwçylaryň belli bir temadan taýýarlygyny barlamak maksady bilen geçirilýän ýazuw işleriniň tekstinde şol tema degişli orfogrammalar we punktogrammalar bolmalydyr, onuň daşyndan hem öňki özleşdirilen bilimleriň berkidilişini derňemek hem göz önünde tutulmalydyr.

Jemleýji häsiýetdäki barlag ýazuw işleri okuw ýylynyň birinji ýarymynyň ahyrynda we okuw ýylynyň soňunda geçirilýär we okuwçylaryň ähli öwrenen temalary boýunça taýýarlyklary barlanylýar.

1. Diktantlara baha goýmak

Okuwçylaryň ýazan diktantlary mugallym tarapyndan yzygiderli barlanylýar we olara bir baha goýulýar.

Diktantdan we oňa girizilen goşmaça ýumuşlardan (ses, many, grammatika, gurluş) ybarat bolan barlag ýazuw işlerine iki baha (diktanta, goşmaça ýumşa) goýulýar.

Ýazuw işlerine baha goýmak üçin onda goýberilen ýalňyşlar hasaba alynýar. Şonda ilki ýalňyşlaryň bir görnüşliligi nazarda tutulýar. Bir görnüşli ýalňyşlar: bir kada degişli sözleriň ýazylyşy; «y» we «i» harplarynyň birmeňzeş sözde ýalňyş ýazylymagy; kese (–) çyzygyň ulanylyşy. Diktanta goşmaça grammatik ýumuşlarda

goýberilýän orfografik we punktuation ýalňyşlar hem hasaba alynmalydyr. Okuwçylaryň grammatika boýunça ýazuw üsti bilen derňew we başga işleri ýerine ýetirende goýberen orfografik we punktuation ýalňyşlary goşmaça ýumuşlara goýulýan bahalary kesgitlemäge esas bolýar.

Barlag ýazuw işlerine baha goýlanda, şeýle ýalňyşlar düzedilýär, ýöne olar ýalňyş hasaplanmaýar:

1. Mekdep okuw maksatnamasyna girizilmedik kadalara degişliler.

2. Entek öwrenilmedik grammatik kadalara degişliler.

3. Ýazuw düzgüni boýunça ýörite iş geçirilmedik sözler.

4. Sözde käbir harpyň ýeriniň çalşyrylyp (toprak-torpak; başga-bagşa) ýazylmagy we başgalar.

Diktantlara baha goýlanda, ýalňyşlaryň hiline hem üns bermek zerurdyr. Gödek bolmadyk, sowatsyzlylygy aňlatmaýan ýalňyşlar aýratyn bellenýär we şeýle ýalňyşlaryň ikisi bir ýalňyş hasaplanýar.

Gödek däl ýalňyşlar.

1. Käbir sözleriň kadadan çykylyp ýazylyan ýagdaýlary (Durdygylç, Rozygül we başgalar).

2. «Ň» harpy guýruksyz ýazylan bolsa.

3. Sözüň, sözlemiň bir tarapynda ýaý ýa-da goşa dyrnak goýlup, beýleki tarapynda olar ýatdan çykarylsa.

4. Awtoryň sözünde, jemleýji sözlerde we başgalarda goýulýan dyngy belginiň biri galdyrylsa ýa-da biriniň deregine başgasy ulanylsa, şunuň ýaly hem olaryň zygiderlilik bozulsa, olar gödek däl ýalňyş hasaplanýar.

Barlag diktantlarynda 5-den köp düzediş (ýalňyş ýazylan söz düzedilse) bolsa, olara baha bir baha kemeldilip goýulýar, ýöne ol okuwçynyň işini kanagatlanarsyz baha eltmeli däldir. Üç we ondan köp düzedişi bolan diktantlara iň ýokary («5-lik») baha goýmak bolmaýar.

2. Diktanta baha ölçegleri

«5-lik» baha:

– ýalňyşsyz ýazylan işe, bir sany gödek däl punktuation ýalňyş bolan işe goýulýar.

«4-lük» baha:

–1 orfografik, 3 punktuation ýa-da 2 orfografik, 2 punktuation ýa-da 3 orfografik we 1 punktuation, şunuň ýaly hem orfografik ýalňyşsyz, emma 4 punktuation ýalňyşly diktantlara goýulýar.

«3-lük» baha:

– 1 orfografik, 7 punktuation ýa-da 2 orfografik, 6 punktuation, ýa-da 3 orfografik, 5 punktuation, ýa-da 4 orfografik, 4 punktuation ýa-da 5 orfografik we 3 punktuation ýalňyş bolan işlere goýulýar.

«2-lik» baha:

– 6 orfografik, 6 punktuation, ýa-da 7 orfografik, 5 punktuation, ýa-da 8 orfografik, 4 punktuation ýalňyşly diktantlara goýulýar.

«1-lik» baha:

– «2-lik» bahadan köp ýalňyşly diktantlara goýulýar.

Barlag diktantlaryna baha goýlanda, baha ölçegleriniň zerur bolan in ýokary çägi göz önünde tutulmalydyr. «4-lük» bahany goýmak üçin 3 orfografik ýalňyş, «3-lük» baha üçin 5 orfografik ýalňyş, «2-lik» baha üçin hem 8 orfografik ýalňyş in ýokary çäkdir.

Diktanta baha goýlanda, şu nusgadan peýdalanmak bolar:

<div>Bahalar Ýalňyşlar</div>	«5-lik»	«4-lük»				«3-lük»					«2-lik»				«1-lik»
Dürs ýazuw	-	1	2	3	-	1	2	3	4	5	6	7	8	«2-lik» baha ölçeginden köp ýalňyşa goýulýar	
Dyngy belgi	1	3	2	1	4	7	6	5	4	3	6	5	4		
Jemi	1	4				8					12				

Barlag diktantlaryna goşmaça: ses, grammatik, dürs ýazuw we dürli ýumuş girizilen bolsa, onda şeýle işe iki baha (biri diktanta, beýlekisi goşmaça ýumşa) goýulmalydyr.

Goşmaça ýumşa baha goýmak:

«5-lik» baha:

– okuwçy ýumşy ýalňyşsyz ýerine ýetiren bolsa goýulýar.

«4-lük» baha:

– okuwçy ýumşuň dörtde üç bölegini dogry ýerine ýetiren bolsa goýulýar.

«3-lük» baha:

– ýumşuň ýarysy dogry ýerine ýetirilen bolsa goýulýar.

«2-lik» baha:

– ýumşuň ýarysyndan azy dogry ýerine ýetirilen bolsa goýulýar.

«1-lik» baha:

– eger okuwçy ýumşuň hiç birini-de ýerine ýetirmedik bolsa goýulýar.

3. Beýannama we düzmä baha goýmak

Beýannamalar we düzmeler arkaly okuwçylaryň başarnyklarynyň we endikleriniň iki tarapy barlanylýar:

1. Eseriň temasy, many-mazmunyny anyk, dogry beýan edişi, sözleýşi we şonuň bilen baglanyşykly zerur bolan dil serişdelerini saýlap almagy başaryşy.

2. Sowatlylygy (dürs ýazuw, dyngy belgi we grammatik kadalary bilşi).

Beýannamalaryň hem düzmeleriň möçberi (söz, sahypa sany) ölçeglere (okuw işleriniň häsiýetnamasyna seret) laýyk bolmalydyr. Eger-de beýannama we düzmäniň möçberi ölçegden ep-esli köp ýazylan bolsa, onda möçberi nazara alynýar we oňa ýokary baha goýulýar.

Düzmäniň we beýannamanyň mazmunyna we sözleýşine baha goýlanda, aşakdaky talaplar göz önünde tutulýar:

1). beýan edilen pikiriniň tema laýyk gelşi (düzmede ähli bölümleriň ýeterlik derejede beýan edilmegi);

2). pikiriniň mazmunynyň (delil, many) meýilnama esasynda dogry we ýeterlik ýaýbaňlandyrylyşy.

Beýannamadyr düzmäniň mazmunynyň beýan edilişiniň hili onuň awtorynyň sözleýşi oňat we erkin özleşdiredigi bilen baglydyr.

Sözlük gory baý, sözi anyk we çeper bolan sözleýiş oňat hasaplanýar. Sözleýiş bu tarapy düzme we beýannamanyň sözlük goruna we onuň gurnalyşyna baha bermegiň ölçegi bolýar.

Sözleýşe baha berlende:

- 1) sözleýiş sözlük we grammatik gurluşynyň dürli-dürlüligi;
- 2) sözleýiş anyklygy;
- 3) sazlaşyk birligi, tekstiň çeperligi nazarda tutulmaly.

Sözleşiň gowulygy ilkinji nobatda söz baýlygy bilen häsiýetlendirilýär. Sözleýiş grammatik gurluşynyň kämil bolmagy, dürli-dürlü morfologik kategoriýalaryň we sintaktik konstruksiýalaryň işjeň ulanylmagy sözleýiş gowy alamatlarydyr.

Sözleýiş grammatik gurluşynyň kämil bolmagy üçin okuwçylaryň her bir synpda söz ýasalyşy we sözlem düzülişi boýunça alýan bilimleriniň möçberine gabatlap talaplar üýtgedilýär.

Sözlük gorunyň çäkli, sözlemleriň birmeňzeş bolmagy sözleýiş ýöntemligini häsiýetlendirýär. Bu ýagdaýda sözlemler bir görnüşli we gysga bolup, biri-biri bilen baglanyşmaýarlar. Tekst üzlem-saplam gurnalan gowuşgynsyz sözlemler toplumyna çalym edýär. Adatça, bu hili tekstlerde birmeňzeş sözler köp gaýtalanýar.

Sözleýiş anyk bolmagy okuwçynyň aýtjak bolýan pikiriniň mazmunyny doly beýan edip biljek sözleri saýlap alyp biliş başarnygyna baglydyr. Okuwçynyň sözi ýerinde anyk ulanmagy başarmagy üçin onuň göz önünde tutýan maksadyny, pikirini doly beýan etmäge sözleriň iň ähmiýetlisini, şol düşüňjani ýüze çykarmaga hyzmat edýänini saýlap alyp bilmegi hem-de grammatik serişdeleri ýerlikli ulanmagy örän wajypdyr.

Sözleýiş tärleriniň birligi, eseriň labyzlylygy, dil serişdeleriniň beýan ediljek pikire laýyk saýlanylmagy esasynda döredilýär. Sözleýiş şeýle ähmiýetine düşünmek üçin okuwçynyň sözleýiş tärini duýmagy, degişli ýagdaýyň aýratynlygyny saýgarmagy, sözleri saýlanda hem sözleýiş aýratynlygyny göz önünde tutmagy zerurdyr.

Sözleýiş labyzly bolmagy üçin manyly sözleýşe mahsus bolan dil serişdelerini saýlamagy başarmak zerur.

Okuwçylaryň işlerine baha berlende, esasan, şu hili sözleýiş näsazlyklary:

- 1) sözi özüne mahsus bolmadyk manyda ulanylyşy;
- 2) many baglanyşygynyň (*garry goýun ýerine ýaşuly goýun*) bozulmagy;
- 3) artykmaç sözüň (*garry ýaşuly geldi*) ulanylmagy;
- 4) asyldaş sözleriň (*N.Saryhanowyň «Kitap» hekaýasynda hekaýa edilyär*) ýanaşdyrylyp getirilmegi;
- 5) bir sözüň köp (*Ata mekdepde okaýar. Ata hat ýazýar. Ol gazet okaýar. Ol ýoldaşyna hat ýazýar*) gaýtalanmagy;
- 6) şiwelerde manysy üýtgeýän sözleriň (*ýaýnamak, alada etmek*) ýerliksiz ulanylmagy nazara alynýar.

Beýannamadyr düzmäniň sowatlylygyna baha goýlanda, şular nazarda tutulýar:

1. Dürs ýazuw kadalarynyň we dyngy belgileriň dogrulygy.
2. Grammatik kadalaryň dogrulygy.

Beýannamanyň we düzmäniň dürs ýazuw we dyngy belgi taýdan sowatlylygyna baha goýlanda, esasan, barlag diktanty üçin peýdalanylýan ölçeglere esaslanýlar.

Sözleýşiň grammatik taýdan dogrulygyna ýörite ölçegler boýunça baha goýulýar. Sözleýşiň grammatik taýdan dogrulygy – esasy grammatik kadalaryň saklanylmagydyr. Bu kadalaryň köpüsi mekdep grammatikasynda kadalar görnüşinde öwrenilýär. Meselem, atlaryň san, ýöňkeme, düşüm bilen üýtgeýşi we başga ençeme grammatik kadalar amaly taýdan özleşdirilýär.

Okuwçylaryň ýazuw işlerine baha goýlanda, esasan:

- 1) sözüň (*ýazylygy deregine ýazygly*) ýalňyş ýasalysy;
- 2) sözleriň (*san, ýöňkeme, düşüm*) ýalňyş üýtgedilişi;
- 3) sözlemde sözleriň ýalňyş baglanyşdyrylyşy;
- 4) işlikleriň şekil we zamanlarynyň ýalňyş ulanylyşy;
- 5) eýe bilen habaryň ylalaşmasynda ýalňyşlyga ýol berlişi;
- 6) sözlemiň düzülişi boýunça ýalňyşy;
- 7) goşma sözlemiň düzülişi boýunça ýalňyşy;
- 8) awtoryň sözi bilen başganyň sözünüň garyşdyrylyşy ýaly grammatik ýalňyşlar hasaba alynýar.

Beýannama we düzmä iki baha goýulýar:

I. Mazmuna we sözleýşe baha ölçegleri:

Bahalar Ýalňyşlar	«5-lik»	«4-lük»	«3-lük»	«2-lik»	«1-lik»
Mazmun: delil, many	1	2	4	6	«2-lik» baha ölçegden köp ýalňyşa goýulýar
Sözleýiş: sözlem gurnalyşy	1	2	4	6	
Jemi	2	4	8	12	

Bellik: Şu ölçegler beýannama we düzmä birinji baha goýlanda ulanylýar.

II. Sowatlyga baha ölçegleri:

<div>Bahalar</div> <div>Ýalňyşlar</div>	«5-lik»			«4-lük»				«3-lük»					«2-lik»			«1-lik»
Dürs ýazuw Dyngy belgi	1	-	-	1	2	3	-	1	2	3	4	5	6	7	8	«2-lik» baha ölçeg- den köp ýalňyşa goýulýar
	-	1	-	3	2	1	4	7	6	5	4	3	6	5	4	
Grammatik	1	-	-	2				4					6			
Jemi	2			6				12					18			

Bellik: Şu ölçegler beýannama we düzmä ikinji baha goýlanda ulanylýar.

Beýannamalar we düzmeler okuw maksatnamalarynyň her bir synpda berilýän sagatlaryna laýyklykda, «Ýeke-täk talaplarda» bellenen möçberlerde edebiýat sapagynda ýazdyrylýar.

Ýazylan beýannamalara we düzmelere iki baha goýulýar.

V-XII synplarda okuwçylaryň edebiýatdan bilimlerini barlamak maksady bilen geçirilýän beýannamalara we düzmelere iki baha (4/4) goýulýar: birinji baha (mazmun we sözleýiş üçin) edebiýat boýunça goýlan baha, ikinji baha türkmen diliniň (sowatlylyk) bahasy hasaplanylýar.

Beýannama we düzme barlag häsiýetinde bolsa, onda olara goýlan bahalar synp dergisine-de goýulýar.

Beýannama we düzmä baha goýlanda, şu ölçegleri we talaplary gollanmak bolar:

Bahalar	Mazmun we sözleşiş	Sowatlylyk
1	2	3
«5-lik»	<p>1. Işň mazmuny tema doly laýyk gelýär.</p> <p>2. Delil ýalňyşlary ýok.</p> <p>3. Mazmun yzygiderli beýan edilýär (düzülen meýilnama boýunça).</p> <p>4. Iş mazmuna baýlygy we sözleriň öz ýerinde takyk ulanylyşy, peýdalanylan sözleriň we sözlemleriň gurluşynyň dürlüligi bilen tapawutlanýar.</p> <p>5. Sözlemleriň düzülişinde birlik we labyzlylyk gazanylypdyr.</p> <p>Tutuşlygyna alnanda, işň mazmunynda 1 näsazlyga we sözleşişinde hem 1 näsazlyga ýol berilýär.</p>	<p>1 dürs ýazuw ýa-da 1 dyngy belgi, 1 grammatik ýalňyş bar.</p>
«4-lük»	<p>1. Işň mazmuny tema, esasan, laýyk gelýär (onçakly ähmiýeti bolmadyk gyşarmalar bar).</p> <p>2. Mazmun, esasan, ynandyryjy, emma ýek-tük delil nätakyklygy goýberilipdir.</p> <p>3. Pikirleri yzygiderli beýan etmekde onçakly ähmiýeti bolmadyk bozulmalar bar.</p> <p>4. Sözleşişň düzümi we grammatik gurluşy ýeterlik derejede dürli görnüşlerde.</p> <p>5. Sözlemleriň düzüliş birligi saklanypdyr we ol ýeterlik derejede labyzlylyk bilen tapawutlanýar.</p> <p>Tutuşlygyna alnanda, işň mazmunynda 2-den köp bolmadyk näsazlyga we sözleşişinde hem 2-den köp bolmadyk näsazlyga ýol berilýär.</p>	<p>3 dürs ýazuw we 1 dyngy belgi ýalňyş ýa-da 2 dürs ýazuw we 2 dyngy belgi, ýa-da 1 dürs ýazuw ýalňyş ýa-da 4 dyngy belgi ýalňyş, şeýle hem 2 grammatik ýalňyş bar.</p>

1	2	3
«3-lük»	<p>1. Ýazuw işde temadan düýpli gyşarmalar bar.</p> <p>2. Mazmun esasy meselede ynandyryjy çykyppdyr, emma onda aýry-aýry delil nätakyklyklary duşýar.</p> <p>3. Beýan etmäniň yzygiderliginiň kem-käs bozulýan halatlary bar.</p> <p>4. Sözlük gory çäkli we sözlemleriň gurluşynda sözüň nädogry ulanylyşyna gabat gelinýär.</p> <p>5. Ýazuw iş gurluşy taýdan bir bitewi çykmandyr.</p> <p>6. Sözleşiş ýeterlik derejede labyzly däl.</p> <p>Tutuşlygyna alnanda, işiň mazmunynda 4-den köp bolmadyk näsazlyga we sözleşişinde hem 4 sany näsazlyga ýol berilýär.</p>	<p>5 dürs ýazuw we 3 dyngy belgi ýalňyşy ýa-da 4 dürs ýazuw we 4 dyngy belgi ýalňyşy ýa-da 3 dürs ýazuw ýalňyşy 5 dyngy belgi ýalňyşy ýa-da 2 dürs ýazuw, 6 dyngy belgi ýa-da 1 dürs ýazuw, 7 dyngy belgi ýalňyşy, şeýle hem 4 grammatik ýalňyşy bar.</p>
«2-lik»	<p>1. Ýazuw iş tema laýyk gelmeýär ýa-da tema açylmaýar.</p> <p>2. Delil nätakyklyklary köp duşýar.</p> <p>3. Işiň hemme bölümlerinde pikirleriň beýan edilişiniň yzygiderligi bozulýar, bölümler biri-birine baglanyşmaýar, iş meýilnama laýyk gelmeýär.</p> <p>4. Ýazuw işiň sözlük gory çäkli, bir tipli gysga sözlemler bilen ýazylypdyr, şol sözlemleriň arasyndaky baglanyşyk hem gowşak, sözleriň nädogry ulanylyş pursatlary köp.</p> <p>5. Sözlemleriň gurluş birligi bozulypdyr.</p> <p>Tutuşlygyna alnanda, işiň mazmunynda 6 delil we sözlem gurluşynda hem 6 näsazlyk bar.</p>	<p>8 dürs ýazuw, 4 dyngy belgi ýa-da 7 dürs ýazuw, 5 dyngy belgi ýa-da 6 dürs ýazuw, 6 dyngy belgi, şeýle hem 6 grammatik ýalňyşy bar.</p>
«1-lik»	<p>1.Ýazuw işiň mazmunynda we sözleşişinde näsazlyklar «2-lik» baha ölçegden köp.</p>	<p>Ýalňyşlar «2-lik» ölçegden geçýär.</p>

BELLIKLER:

1. Eger düzmäniň, beýannamanyň möçberi bellenilenden 1,5-2 esse köp (ýa-da az) bolsa, onda işe baha goýlanda «4-lük» bahanyň baha ölçeginden 1 birlige, «3-lük» bahanyň ölçeginden bolsa 2 birlige ulaldylan (ýa-da kiçeldilen) möçber goldanylýar.

2. Mugallym okuwçy düzmesiniň özbaşdaklygyny, önünde goýan maksadynyň özboluşlygyny, gurluş we sözleşiş derejesini hökman hasaba almalydyr. Öňde goýlan maksadyň gowulygyny hem-de

şol maksadyň oňat amala aşyrylandygyny nazara alyp, düzmäniň birinji bahasyny 1 baha ýokarlandyrmak mümkin.

3. Eger saýlanylyp alnan tema aýdyňlaşdyrylmadyk bolsa, ýöne iş beýleki talaplaryň ählisine kanagatlanarly jogap berýän mahalynda, birinji baha (mazmun bilen sözleşse goýulýan baha) oňaly bolup bilmez.

4. Bir görnüşli ýalňyşlary we okuwçynyň özi tarapyndan edilen düzedişleri hasaba almak barada «Diktantlara baha goýmakda» berlen görkezmeler düzmelere hem beýannamalara baha goýlanda-da peýdalanylmalydyr.

Okuwçylara düzme ýazmak üçin hödürlenýän erkin hem edebi temalar okuw maksatnamasynyň talaplaryna laýyk bolmalydyr.

Okuwçylaryň beýannamalaryndan edilýän talaplaryň hemmesi düzmelere-de degişlidir. Mundan başga-da, okuwçy düzmede delilleri sanap geçmek bilen çäklenmän, eýsem şolara öz garaýşyny hem çeper beýan etmelidir. Edebi temalardan ýazylan düzmeler okuwçylaryň çeper eserlerden alan bilimlerini we eseriň many-mazmunyna düşünişlerini görkezmelidir.

V-XII synplarda edebi temada düzme ýazdyrylanda, okuwçylara çeper eserlerden peýdalanmaga rugsat bermek bolar. Düzmä baha goýlanda, okuwçylaryň pikiriniň özbaşdaklygyna we tema döredijilikli çemeleşişine, çykaran netijeleriniň esaslandyrylyşyna aýratyn üns berilmelidir.

Okuwçy öz düzmesinde:

1. Düzmäniň meýilnamasyny (beýan etmäniň mazmuny we yzygiderligi boýunça) dogry düzmeli.

2. Düzmäniň temasyna dogry we doly jogap bermeli:

– düzmede öz pikirini, garaýşyny manyly yzygiderlikde (tema we meýilnama boýunça) beýan etmeli;

– öňe sürýän pikirlerini esaslandyryp, düşündirip bilmeli;

– düzmäniň soňunda netije çykarmaly we ony umumylaşdyrmaly;

– düzmäni sözleşiş taýdan dogry, dürs ýazuw we dyngy belgi taýdan sowatly ýerine ýetirmekde başarnyklary ýüze çykarmaly.

Düzmäniň temalary hem möçberi kem-kemden çylşyrymlaşdyrylmalydyr.

Okuwçylara edebiýat dersiniň okuw maksatnamasynyň talaplaryna laýyklykda erkin temalarda hem düzme ýazdyrmalydyr.

Barlag düzmelerini hem döredijilik beýannamalaryny ýazmak üçin, köplenç, iki sagat (goşalandyrylan sapak), ýalňyşlar boýunça işlemäge hem bir okuw sagady berilmelidir.

4. Annotasiýa baha goýmak

Annotasiýa okuwçylaryň öwrediji depderlerine ýazdyrylýar. Onuň ýazylyşy mugallym tarapyndan barlanylýar we bahalandyrylýar. Baha annotasiýanyň mazmunyna goýulýar.

«5-lik» baha:

a) okuwçy öwrenenlerini dilden doly we giňişleýin beýan edip, annotasiýany gurluşy, hyzmaty boýunça dogry düşündirse we ýazsa;

b) annotasiýanyň maksadyny, ulanylýan ýerlerini düşündirse, öz pikirini tassyklamak üçin, okuw kitabyndaky mysallar bilen çäklenmän, özbaşdak mysal getirmegi başarsa;

ç) edebi diliň ölçeglerine laýyklykda annotasiýanyň mazmunyny doly we dogry ýazyp bilse goýulýar.

«4-lük» baha:

– okuwçy «5-lik» bahanyň talaplaryna laýyk jogap berip, dürs ýazuw boýunça üçden artyk ýalňyş goýbermedik bolsa goýulýar.

«3-lük» baha:

– okuwçy annotasiýanyň esasy mazmunyny bilýändigini, oňa düşünyändigini ýüze çykarsa, ýöne:

a) annotasiýanyň gurluşyny, hyzmatyny aýtmakda nätakyklyga ýol berse;

b) öz pikirini beýan etmegiň hötdesinden gelmese, ony öz mysallary arkaly delillendirmegi başarmasa;

ç) ýazan annotasiýasyny dogry ýazyp, onda dürs ýazuw boýunça üçden artyk ýalňyş goýberse goýulýar.

«2-lik» baha:

– okuwçy annotasiýanyň gurluşyny, hyzmatyny bilmeýse, tekstiň mazmunyny üýtgedýän ýalňyş goýberse, tertipsiz we çen bilen beýan etse goýulýar.

«1-lik» baha:

– okuwçy annotasiýany kesgitlemegi ýa-da ýazmagy başarmasa, sözleşinde ýalňyşlyklar goýberse goýulýar.

5. Syna baha goýmak

Syn okuwçylaryň öwrediji depderlerine ýazdyrylýar. Ol mugallym tarapyndan barlanylýar we bahalandyrylýar. Baha synyň mazmunyna goýulýar.

«5-lik» baha:

a) okuwçy makalanyň, ylmy işiň we eseriň (drama, kino we ş.m.) many-mazmunyny okuw maksatnamasynyň talabyna laýyk doly beýan etmegi başaran bolsa, olaryň aýratynlyklaryna, ylmy we estetik ähmiýetine dogry düşüňän bolsa;

b) derňelen işde awtoryň göz önünde tutan pikirini açyp görkezmek üçin çemeleşmeleriň tärlerini, işiň dil we žanr aýratynlygynyň ähmiýetine düşünse;

ç) jogap berende, öwrenilýän işiň gymmatyna hem-de şol işe özüniň garaýşyny ýüze çykarsa;

d) doly, yzygiderli jogap berip, özbaşdak pikir ýöredip hem netije çykaryp bilse, işiň tekstinden kynçylyksyz tapýan mysallary arkaly pikirini subut etse, labyzly okasa, sözleşinde iki ýalňyş (1-dürs ýazuw, 3-dyngy belgi) goýberse goýulýar.

«4-lük» baha:

– okuwçynyň jogaby «5-lik» baha üçin bellenen talaplara laýyk gelýän bolsa, ýöne:

a) okuwçy işiň many-mazmunyny, gymmatyny häsiýetlendiren-de mazmun boýunça bir nätakyklyk goýberip, öz pikirini beýan etmekde kynçylyk çekse;

b) ýeterlik derejede yzygiderli jogap bermese, öz pikirini subut etmek üçin işden alan böleklerini labyzly okanda ýek-tük (ses, basym boýunça) ýalňyş goýberse, tekstinde 4 ýalňyş (1-dürs ýazuw, 6-dyngy belgi, 1-grammatik) goýberse goýulýar.

«3-lük» baha:

– okuwçy agzalan talaplara laýyklykda syn ýazmagy, esasan, bilýän bolsa, ýöne:

a) işiň many-mazmunyny açyp görkezmekde, gymmatyny häsiýetlendirmekde ýalňyşlar goýberse, ýalňyşlary mugallymyň kömegi bilen düzetse;

b) jogap berende, okuw kitabynyň tekstinden çykyp bilme-se-de, mugallymyň berýän soraglary boýunça işiň mazmunyna düşüňändigini görkezse;

ç) mugallymyň gönükdiriji soraglarynyň kömegi bilen jogap berip, pikirini tassyklamak üçin işden alýan böleklerini ýeterlik derejede labyzly okamasa, sözleşinde birnäçe ýalňyş goýberse goýulýar.

«2-lik» baha:

– okuwçy işiň mazmunyny ýaramaz bilýän bolsa, ony berlen soragyň çäginde, hatda mugallymyň kömegi bilen-de derňäp bilme-se, mugallym barlamak maksady bilen sorag berende, şol işe düşüňmeýändigini görkezse, labyzly okamasa, sözleşinde köp ýalňyş goýberse goýulýar.

«1-lik» baha:

– okuwçy öwrenilýän hem öň öwrenilen materiallary düýpden bilmeýändigini görkezse, maksatnamada göz önünde tutulan işiň görnüşini öwrenmedik bolsa goýulýar.

6. Öwrediji ýazuw işlere baha goýmak

Öwrediji ýazuw işlere (barlag häsiýetli bolmadyk gönükmeleriň we diktantlaryň dürli görnüşlerine, annotasiýa, syna, beýannamalara we düzmelere) baha goýlanda, olaryň ýerine ýetirilişinden edilýän talaplar barlag ýazuw işlerinden edilýän talaba garanynda, has ýokary bolmalydyr.

Öwrediji ýazuw işlere baha goýlanda, şular göz önünde tutulýar.

1. Okuwçylaryň özbaşdak oý-pikirleri.

2. Öwretmekligiň basgançagy.

3. Ýazuw işiň möçberi.

Eger-de ýalňyşlaryň öňi iş ýerine ýetirilýärkä alnan bolsa, «5-lik» we «4-lük» bahalar okuwçy ýalňyş goýbermedik ýa-da goýberen ýalňyşyny özi düzeden halatynda goýulýar. Şunda ýazuw işiň sowatlylygy we mazmuny deň derejede bolan mahalynda, ýokarky bahalaryň

haýsy-da bolsa birini saýlap almak, ýazuwyň, aşagyny çyzmalaryň tertipliligine, şeýle hem ýalňyşlaryň barlygyna ýa-da ýoklugyna bagly bolýar. Möçberi boýunça diktantdan uly işde 2 düzediş bolan hatynda, «4-lük» baha goýmaga ygtyýar berilýär.

Bellibir başarnygy we endigi berkitmek boýunça geçirilýän ýazuw işler (synp hem-de öý işi) barlanylýar, ýöne mugallym olara baha goýman, «Barlandy», «Seredildi» (Bar., Ser.) diýip ýazyp hem biler.

Bütinleý özbaşdak ýerine ýetirilen ýazuw işleri sapakda ýalňyşlar boýunça işlenmezden ozal, mugallym tarapyndan barlanylýar we olara barlag ýazuw işleriniň ölçegleri esasynda baha goýulýar.

7. Jemleýji bahalary çykarmak

Türkmen dilinden we edebiýatdan V-XII synplaryň her birinde okuw çärýegi (4 çärýek) we okuw ýyly üçin jemleýji baha goýulýar.

V-XII synplarda ýazdyrylan beýannamadyr düzmelere goýulýan iki baha bütewidir. Ol türkmen dili boýunça okuwçynyň taýýarlygynyň ähli taraplaryny: ylmy maglumatlary özleşdirişini, başarnyklara eýe bolşuny, sözleýiş taýdan ösüşini we dürs ýazuw, dyngy belgi taýdan sowatlylygynyň derejesini umumylaşdyrýar.

Edebiýat boýunça okuwçylaryň bilim derejelerini barlamak üçin V-XII synplarda ýazdyrylan düzmeleriň birinji bahasy her synpda edebiýatdan bahalar jemlenende nazara alynmalydyr, ikinji baha bolsa türkmen dilinden sowatlylygyna goýulmalydyr.

Jemleýji baha öňki goýlan bahalaryň ortaça netijesi boýunça çykarylman, eýsem öňki ähli görkezijiler boýunça okuwçynyň hakyky taýýarlygy, ony kesgitleýän aýgytlaýjy deliller hasaba alynmalydyr. Okuw ýylynyň dowamynda jemleýji bahalar çykarylanda, okuwçynyň sapaklara işjeň gatnaşygyny höweslendirmek üçin, olaryň gündelik ýetişikleriniň netijelerini, berýän jogaplarynyň, öwrenijilik häsiýetli işleriniň bahalaryny, şeýle hem barlag işleriniň ýerine ýetiriliş derejesini hasaba almak zerurdyr.

Jemleýji bahada esasy üns okuwçynyň dil we ýazuw sözleýşine, dürs ýazuw, dyngy belgi ýalňyşlaryna, sözleýiş endiklerine berilýär. Şonuň üçin eger çärýekde geçirilen barlag diktantlarynyň, düzmeleriň,

beýannamalaryň köpüsine dürs ýazuw, dyngy belgi, sözleýiş sowatlylygy taýdan pes («2-lik» we «1-lik») baha berlen bolsa, onda jemleýji baha oňaýly bolup bilmez.

Okuwça jemleýji ýyllyk baha goýlanda, çäryeklik bahalar hasaba alynýar, şonda okuwçynyň okuw ýylynyň ahyryndaky bilimine we başarnygyna anyk esaslanmalar gerekdir.

Mazmuny

Giriş.....	7
------------	---

I. Dil we yazuw sozleyşe esasy talaplar

1. Okuwçylaryn sozleyşine esasy talaplar	10
2. Okuwçylaryn dil we yazuw sozleyşine yeke-tak talaplary amala aşyrmakda mugallymyn borçlary.....	11

II. Okuwçylaryn turkmen dilinden we edebiyatdan yazuw işleri

1. Yazuw işlerinin gornuşleri.....	13
2. Jemleyji barlag yazuw işlerinin sany	14
3. Okuwçy depderinin sany we maksady.....	15
4. Depderlerde yazgylaryn alnyp barlysynyn tertibi.....	16
5. Okuwçylaryn yazuw işlerinin barlanylysynyn tertibi	18

Turkmen dilinden we edebiyatdan okuwçylaryn bilimlerine, başarnyklaryna we endiklerine baha ölçegleri

I. Turkmen dili boyunça.....	21
------------------------------	----

Okuwçylaryn turkmen dili boyunça dilden beryan jogaplaryna baha goymak	22
--	----

II. Edebiyat dersi boyunça	25
----------------------------------	----

1. Okuwçynyn çeper eseri okayşyna baha goymak	25
2. Çeper eseri dernew etmek boyunça okuwçylaryn jogaplaryna baha goymak	26

III. Barlag yazuw işlerine baha goymak	29
--	----

1. Diktantlara baha goymak	30
2. Diktanta baha ölçegleri	32
3. Beyannama we duzma baha goymak	33
4. Annotasiya baha goymak	40
5. Syna baha goymak	41
6. Owrediji yazuw işlere baha goymak.....	42
7. Jemleyji bahalary çykarmak	43

**Umumy orta bilim berýän mekdepleriň V–XII synplary
üçin türkmen dili we edebiýat dersleri boýunça
ýeke-täk talaplar we baha ölçegleri**

Umumy orta bilim beryan mekdeplerin
V – XII synplary üçin okuw gollanmasy

Redaktor
Surat redaktory
Teh. redaktor
Kompýuter bezegi
Neşir üçin jogapkär

G. Gapurow
O. Çerkezowa
O. Nurýagdyýewa
M. Atajanowa
A. Begmyradowa

Çap etməğe rugsat edildi 12.10.2018. Ölçeği 60x90 $\frac{1}{16}$.
Şertli çap listi 3,0. Hasap-neşir listi 2,03.
Çap listi 3,0. Şertli-reŋkli ott.6,25.
Sargyt № 1968. Sany 5000.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000. Aşgabat. Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744015. Aşgabat. 2127-nji (G. Gulyýew) köçe, 51/1.